

dată fastidioasă. El va constitui pentru multă vreme introducerea cea mai potrivită în problematica tacitiană și, cu acest titlu, va aduce servicii reale istoricilor mai tineri sau mai vîrstnici ai literaturii latine.

D. M. Pippidi

RONALD SYME, *Ten Studies in Tacitus*. Oxford, Clarendon Press ; Oxford University Press, 1970. 152 p. în 8°.

Despre locul ținut de Sir Ronald Syme în studiile cu privire la Tacit și la istoriografia romană îndeobște, e puțin de spus : acest loc e nu numai de prim plan, dar desigur unic, în sensul că nimeni dintre contemporani nu ne-a dat o contribuție mai importantă la cunoașterea operei și a personalității autorului *Analelor*, după cum sînt puțini aceia care au îndrăznit să cuprindă în preocupările lor probleme atât de felurite și de complicate ca acelea pe care le pune dezvoltarea scrisului istoric în antichitate, de la Sallustiu la Ammianus Marcellinus și la *Historia Augusta*.

Așa fiind, tipărirea laolaltă a celor zece studii care alcătuiesc volumul aci semnalat, apărute între 1949 și 1964 în reviste sau culegeri ocazionale din Anglia, Elveția și Republica Federală a Germaniei, trebuie salutată cu căldură, pentru valoarea netăgăduită a fiecăruia și, pe un alt plan, pentru înlesnirea astfel făcută cititorului. Să nădăjduim că într-un viitor apropiat o nouă culegere va veni să ne aducă — înmănunchate — și alte contribuții ale autorului la cunoașterea istoriografiei romane, începînd cu studiile prezentate la „întîlnirile” din Bonn închinată *Istoriei Auguste*, începute cu ani în urmă și a căror continuare ni se făgăduiește din mai multe locuri ¹.

Din capitolele lucrării, singure patru au un caracter general, celelalte fiind mai curînd analize ale unor aspecte particulare ale operei tacitiene sau contribuții prosopografice la cunoașterea mediului social în care s-a desfășurat activitatea istoricului. Din prima categorie fac parte studiile : *The Senator as Historian* (reluat din volumul *Histoire et historiens dans l'antiquité*, publicat de Fundația Hardt din Vandoeuvres), *How Tacitus came to History* (conferință la Universitatea din Londra), *Tacitus on Gaul* (conferință la Universitatea din Liège) și *The Political Opinions of Tacitus* (conferință la Universitatea din Hanovra). Dintre cercetările de amănunt, e de semnalat în primul rînd capitolul IV : *Marcus Lepidus 'Capax Imperii'*, apoi capitolele V—IX, fiecare important în felul său, fiecare întemeiat pe acea neîntrecută cunoaștere a oamenilor și a împrejurărilor proprii Principatului, cu care ne-a obișnuit autorul : *Some Pisones in Tacitus*, *Personal Names in Annales I—VI*, *Obituaries in Tacitus*, *The Historian Servilius Nonianus*, în sfîrșit : *The Friend of Tacitus*.

Cum nu poate fi vorba să mă ocup de toate în amănunt, aș vrea să semnaliez calitatea excepțională a comunicării de la Vandoeuvres : *The Senator as Historian* (reusită prezentare a trăsăturilor de căpetenie ale mentalității lui Tacit și a altor istorici romani, trecuți la îndeletniciri cărturărești după o parte din viață petrecută în Senat, pe cîmpuri de luptă sau în administrația provinciilor : cu optica, dar și cu orgoliul și cu prejudecățile grupului social din care

¹ Așteptarea aci exprimată avea să fie satisfăcută mai curînd decît ne așteptam. În momentul cînd dăm la tipar aceste rînduri, ne sosește culegerea — de care ne vom ocupa într-un volum viitor al revistei — *Emperors and Biography. Studies in the Historia Augusta*, Oxford, Clarendon Press, 1971.

faceau parte), apoi interesul tot atit de mare al studiului de amănunt: *Marcus Lepidus 'Capax Imperii'*.

În acesta din urmă, pornind de la judecata atribuită lui August în *Anale* I 13, 2, după care cel puțin trei membri ai Senatului ar fi fost vrednici (și, măcar unii, doritori) să ocupe la Roma puterea supremă („M(?) Lepidum dixerat capacem sed aspernantem, Gallum Asinium auidum et minorem, L. Arruntium non indignum et si casus daretur ausurum”), Sir Ronald discută chestiunea de a ști dacă în primul personaj din serie trebuie să recunoaștem pe *Marcus* sau pe *Manius Lepidus*. Manuscrisul *Mediceus* prezintă în acest loc lecțiunea M (= Marcus); pe temeiul unui *codex Murbacensis* astăzi dispărut, cei mai mulți critici s-au simțit însă datori să schimbe pe M în M' (= Manius), ceea ce făcea să treacă aprecierea favorabilă a lui Augustus asupra unui personaj diferit, dintr-o altă ramură a aceleiași gens *Aemilia*. Amîndoi sînt oameni distinși al timpului lor, cu bogate cariere publice, ceea ce nu face decît să sporească încurcătura; de amîndoi ar putea fi vorba nu numai în pasajul pe care l-am reprodus, dar și într-o serie de alte locuri din *Anale*, în care confuzia creată de editori prin înlocuirea lui *Marcus* prin *Manius* a făcut ca acestuia să i se pună în seamă toate faptele de merit și toate atitudinile măgulitoare. Era nevoie de o ascuțime deosebită și de o familiaritate desăvîrșită cu personalul politic roman din zilele lui August și Tiberiu pentru ca — la capătul unui examen minuțios al tuturor textelor unde apare numele vreunuia din cei doi Lepidi — *Marcus* să fie restabilit în drepturi și să-și reia locul printre candidații îndreptățiți la puterea supremă. „As has been argued, — aflăm, pînă la urmă, — eight passages in the *Annales* should be taken from the inferior 'Manius' and restored to their rightful owner; these, along with three others where Marcus is named or alluded to (without the *praenomen*) combine to build up the picture of a senior statesman” (p. 39).

Ultimul studiu din volum de care mă țin dator să spun o vorbă e și ultimul din serie: *The Political Opinions of Tacitus*. Despre acest subiect s-au scris de-a lungul timpului zeci și sute de încercări — în general inconcludente. Noutatea metodei învățatului englez stă în aceea că nu se mulțumește să extragă din *Anale* sau *Istoriei*, eventual din *Agricola* sau *Dialogul despre oratori*, un număr oarecare de pasaje socotite revelatoare pentru atitudinea lui Tacit față de Principat. Asemenea sonde nu lipsesc, firește, din capitol, și siguranța cu care au fost alese și interpretate ni se pare impresionantă. Dar atenția autorului se îndreaptă în primul rînd asupra reconstituirii atmosferei politice și morale a Romei în perioada dintre August și Traian. În acest context și ținînd seamă de tot ce în spusele istoricului are a fi socotit fie ca un loc comun al istoriografiei romane imperiale (exaltarea perioadei glorioase care fusese Republica, a cărei amintire transfigurată stăruie în conștiințe și însufletește pe însetații de *prisca uirtus*), fie ca o expresie a *artei* scriitorului mai curînd decît ca un document al *convîngerilor* lui intime, se cîntăresc indiciile și se analizează mărturiile. „The dramatic presentation of men and events — citim — discloses the author's devices and preoccupations, not his innermost sentiments. The speeches, though often a clue by their selection and emphasis, cannot safely be invoked to register his own opinions. And finally, as often and inevitably, save in the most direct and elementary forms of literary exposition, the man and the writer are not the same person” (p. 131).

Sîntem deci îndemnați să ne ferim a da cuvintelor o valoare absolută, să ne ferim de asemeni de a atribui lui Tacit declarații puse de el în gura cutărui împărat sau senator. Și-atunci? Atunci, s-ar putea răspunde, nedecis sau prudent în exprimarea opiniilor, istoricul se ferește să se piardă în speculații sau să formuleze programe. „Tacitus is elusive, and he affects the reticent manner proper to a historian” — sîntem sfătuiți să credem. „It is rare and remarkable when he introduces a personal avowal. Few among the Romans had the strength, the honesty, or the insight to liberate themselves from obsession with the past. If it was not the Republic that caught and hampered them, it was the epoch of Caesar Augustus. Discussing

Roman morals from the War of Actium to his own day, Tacitus, while coolly dismissing the Augustan programme of reform, traces the process of change and adds a testimony in conclusion: not all things were better in the old time" (p. 139).

Ceea ce urmează după aceste rînduri, pe aceeași pagină, se aplică deopotrivă lui Tacit și exegetului său oxonian: „That is a quiet and masterly understatement”.

D. M. Pippidi

G. W. BOWERSOCK, *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford, Clarendon Press: Oxford University Press, 1969. X-140 p. in 16°.

Noua carte a lui G. W. Bowersock (despre *Augustus and the Greek World*, vezi darea de seamă a Alexandrei Ștefan în Studii clasice X, p. 340-342) ilustrează, pe un plan special, o preocupare întrucîtva implicită în lucrarea precedentă a autorului: renașterea culturii grecești în cadrul Imperiului roman timpuriu. E vorba, mai precis, de înflorirea retoricii în secolul al II-lea e.n. — ceea ce manualele numesc „a doua sofistcă” —, un capitol din istoria culturii antice despre care s-a scris destul de mult, dar care a fost studiat mai ales dintr-un punct de vedere tehnic-literar. Cercetări cu privire la originea socială a sofistilor mai renumiți, la locul lor în societatea contemporană și la legăturile unora din ei cu împărații sau cu autoritățile imperiale sînt rare. Exemplul lui A. Boulanger, care încă din 1923 închina lui Aelius Aristide o teză importantă, sau al lui P. Graindor, biograf pasionat al lui Herodes Atticus și al familiei lui, n-au găsit imitatori, ceea ce face că — și din acest punct de vedere — lucrarea de care mă ocup are a fi socotită binevenită.

Cum sîntem lăsați să înțelegem, cele nouă capitole ale cărții au fost concepute ca tot atîtea conferințe, rostite ocazional la unele universități din Anglia, Canada și Statele Unite. N-avem deci a face cu o expunere exhaustivă și continuă, înfățișînd fără omisiuni ansamblul problemelor ridicate de subiect, ci cu examenul avizat al unora din multele aspecte pe care le înfățișează studiul celei de-a doua sofistice. De altă parte, n-a fost în intenția autorului să se ocupe de toate personalitățile într-un fel sau altul legate de acest curent literar, ci numai de retorii catalogați în scrierea lui Philostrat, *Viețile sofistilor*.

Ultima împrejurare explică întrucîtva planul lucrării, care se deschide cu o privire asupra personalității lui Philostrat, în cadrul epocii lui, și continuă cu alte opt capitole intitulate: *Cetățile sofistilor*, *Privilegiile speciale*, *Sofisti și împărați*, *Prestigiul lui Galenus*, *Prieteni romani ai sofistilor*, *Certuri profesionale*, *Cercul Iuliei Domna*, *Alle personalități literare*.

Fără să intre în amănuntele spinoaselor probleme ridicate de activitatea și cronologia celor trei Philostrati a căror amintire stăruie în texte, B. se raliază părerii după care cel mai vîrstnic din ei ar fi nu numai autorul *Vieților sofistilor*, dar și al biografiei special consacrate lui Apollonios din Tyane. Originar din Lemnos, activitatea lui s-ar fi desfășurat în cea mai mare parte sub Septimius Severus, chiar dacă a continuat să trăiască pînă-n zilele lui Filip Arabul. Apartenența lui la ceea ce s-a numit „cercul” Iuliei Domna nu ridică obiecții, chiar dacă alte aspecte ale acestui cnaclu literar și filozofic trezesc îndreptățitele rezerve ale autorului. În privința destinatarului lucrării, dedicată, cum se știe, unui Gordian — ὁ λαμπρότατος ὑπάτος —, B. înclină să creadă că e vorba de Gordian I, guvernator al Achaiei în vremea cînd Philostrat își scria *Viețile*, cu multă probabilitate la Atena.

Cum se observă cu dreptate la p. 10, „the Second Sophistic is distinguishable and new not because it introduced a new type of person into literature and history, but rather because in the second century a type, long in existence, became so widely diffused and enjoyed